

Ольга Вікторівна НАСІБОВА

кандидат економічних наук, докторант кафедри фінансів,
Київський національний торговельно-економічний університет

ORCID ID: 0000-0003-2590-2513

E-mail: olga.nasibova17@gmail.com

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ СТАНДАРТІВ І ГАРАНТІЙ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Насібова, О. В. Механізм реалізації державних стандартів і гарантій соціального розвитку [Текст] / Ольга Вікторівна Насібова // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 375–387. – ISSN 2415-8453.

Анотація

Вступ. Економічна рецесія та зростаюча чисельність бідного населення, в тому числі серед працездатних осіб, відкрили накопичений комплекс протиріч і посилили внутрішні дисфункції системи соціального захисту населення, обов'язковим елементом функціонування якої є державні соціальні стандарти й гарантії. Соціальні гарантії визначають міру відповідальності держави перед своїми громадянами і забезпечують певний рівень життя всім верствам населення. Дієва й ефективна система соціальних гарантій, а також належне її фінансове забезпечення призведе до підвищення добробуту громадян.

Метою наукового дослідження є визначення механізму формування та реалізації державних соціальних стандартів і гарантій, аналіз їх фінансового забезпечення.

Методологія. У процесі дослідження використано системний, структурний методи, а також методи порівняння, аналізу і синтезу, індукції і дедукції.

Результати. У статті розглянуто економічну сутність і правове регулювання державних соціальних стандартів і гарантій. Виокремлено й проаналізовано проблемні питання формування та реалізації державних соціальних стандартів і гарантій. Наведено динаміку державних соціальних гарантій за 2000-2019 роки. Досліджено особливості визначення величини прожиткового мінімуму як вагомого параметра державної політики соціально-економічного розвитку. Виявлено роль заробітної плати та її взаємозв'язок з основними державними соціальними гарантіями. Охарактеризовано джерела фінансового забезпечення соціальних гарантій. Визначено основні напрями вдосконалення механізму реалізації державних стандартів і гарантій соціального розвитку.

Висновки. В процесі узгодження міри споживання населенням сукупності життєвих благ між державою та суспільством закладаються основи функціонування системи державних соціальних стандартів і гарантій, які формуються в залежності від рівня розвитку економіки, історичних традицій, типів соціально-економічної системи, моделі перерозподілу валового внутрішнього продукту. Недостатня дієвість механізму реалізації державних стандартів і гарантій соціального розвитку спричинена обмеженістю фінансового забезпечення, а також існуючими проблемами сутнісно-змістовної характеристики базових понять, вирішення яких дасть змогу упорядкувати вживані терміни й підвищить якість функціонування системи державних соціальних стандартів і гарантій. Для забезпечення ефективного використання прожиткового мінімуму необхідно постійно переглядати структуру нормативів для розрахунку складових його компонентів, оновлювати набори товарів і послуг з урахуванням реальних сучасних умов життєдіяльності всіх категорій населення, коригувати згідно з фактичними

витратами населення співвідношення продовольчих, непродовольчих товарів і послуг відповідно до реальних показників з урахуванням потреб нормального відтворення людини, враховувати динаміку зміни середнього розміру сім'ї за відповідний період.

Ключові слова: державні соціальні стандарти, державні соціальні гарантії, соціальні нормативи, прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія, індексація, соціальний захист.

Olha Viktorovna NASIBOVA

Candidate of Economic Sciences, Doctoral Student of the Department of Finance,
Kyiv National University of Trade and Economics

MECHANISM OF IMPLEMENTATION OF STATE STANDARDS AND GUARANTEES OF SOCIAL DEVELOPMENT

Abstract

Introduction. *The economic recession and the growing number of poor people, including the able-bodied, have opened up a complex of contradictions and exacerbated the internal dysfunctions of the social protection system, a mandatory element of which is state social standards and guarantees. Social guarantees determine the degree of state responsibility to its citizens and provide a certain standard of living for all segments of the population. An effective and efficient system of social guarantees, as well as its proper financial support will increase the welfare of citizens.*

The purpose of scientific research is to determine the mechanism of formation and implementation of state social standards and guarantees, analysis of their financial support.

Methodology. *In the course of research system, structural methods, and also methods of comparison, the analysis and synthesis, induction and deduction have been used.*

Results. *The article considers the economic essence and legal regulation of state social guarantees. The problematic issues of formation and implementation of state social guarantees are singled out and analyzed. The dynamics of state social guarantees for 2000-2019 is given. Peculiarities of determining the size of the subsistence minimum as an important parameter of the state policy of social and economic development are investigated. The role of the minimum wage and its relationship with the subsistence level has been identified. The sources of financial support of social guarantees are characterized. The main directions of improving the mechanism of state guarantees realization of social development are determined.*

Conclusions. *In the process of harmonizing the population's consumption of the set of vital goods between the state and society, the system foundations of state social standards and guarantees are laid, which are formed depending on the level of economic development, historical traditions, types of socio-economic system, gross domestic product redistribution model. Insufficient effectiveness of the implementation mechanism of state standards and guarantees of social development is caused by limited financial security, as well as existing problems of substantive characteristics of basic concepts, the solution of which will streamline the terms used and improve the quality of state social standards and guarantees. To ensure the effective use of the subsistence level, it is necessary to constantly revise the structure of standards for calculating its components, update sets of goods and services taking into account the current living conditions of all categories of the population, adjust the ratio of food, non-food goods and services according to real cost indicators, taking into account the needs of normal human reproduction, the dynamics of change in the average family size for the relevant period.*

Key words: *state social standards, state social guarantees, social norms, subsistence level, minimum wage, minimum pension, indexation, social protection.*

JEL classification: G18; H53; H55; H75; I38

Вступ

З розвитком суспільних відносин посилюється увага до людських потреб і виникає необхідність у створенні надійної та ефективної системи соціального захисту населення, здатної забезпечити кожного члена суспільства від несприятливих наслідків соціальних ризиків, що сприятиме розвитку соціального буття й підвищить рівень соціальної безпеки. Визначальними діями у вирішенні цих питань є розробка дієвих і якісних соціальних стандартів і гарантій, які спрямовані, перш за все, на захист громадян, на більш повну, ґрунтовну реалізацію ними трудових, майнових, соціальних, особистих і інших прав.

Дослідженню державних соціальних стандартів і гарантій присвячені праці багатьох українських і зарубіжних вчених: Л. Б. Баранник [1], У. Г. Беверіджа, Л. І. Безтелесної [2], Ш. Г. Бланкарта, Дж. М. Б'юкенена, А. Вагнера, І. В. Грановської [3], В. П. Горина [4], А. Ерхарда, М. С. Кривцової, В. В. Латік [5], Е. М. Лібанової, Г. С. Лопушняк [6], І. Я. Чугунова й інших. Незважаючи на велику кількість наукових і практичних розробок у цій сфері, залишаються недостатньо висвітленими питання ефективного механізму реалізації соціальних стандартів і гарантій, їх фінансового забезпечення.

Мета статті

Метою статті є визначення механізму формування та реалізації державних соціальних стандартів і гарантій, аналіз їх фінансового забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Гарантіями («гарантія» походить від французького «garantie» – забезпечення, запорука) є передбачені законодавством умови, засоби й заходи, спрямовані на забезпечення та охорону прав і інтересів громадян у галузі трудових, житлових, земельних, кредитно-фінансових і інших відносин.

Реалізація соціальних гарантій здійснюється за допомогою державних соціальних стандартів, які застосовуються у сучасній практиці формування бюджетів різних рівнів, соціальних фондів, і за допомогою яких повинні забезпечуватись конституційні права громадян на достатній життєвий рівень.

На думку таких вчених, як Баранник Л. В., Лопушняк Г. С., Грановської І. В., Кривцової М. С. створенню якісної системи державних соціальних стандартів і гарантій, які є базовими критеріями при визначенні пріоритетів соціальної політики держави щодо забезпечення потреб суспільства у матеріальних благах і послугах, а також формуванні фінансових ресурсів для їх реалізації, перешкоджають існуючі проблеми сутнісно-теоретичного характеру стосовно трактування понять «державні соціальні стандарти», «державні соціальні гарантії» та «соціальні нормативи».

Відповідно до діючого законодавства України [7] державні соціальні стандарти являють собою «...встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс», тобто показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами. Ототожнення понять «стандарт» і «норматив», на нашу думку, не зовсім є коректним.

Стандарт походить від англійської «standard», що означає «норма, зразок, мірило». У широкому розумінні стандарт – це взірець, еталон, модель, що сприймаються як вихідні для зіставлення з ними інших подібних об'єктів [8], тобто типовий зразок, якому повинні відповідати речі, предмети, явища. У вузькому значенні стандарт – це нормативно-технічний документ, що встановлює комплекс норм, правил, вимог до об'єкта стандартизації та затверджується компетентним органом. Стандарти можна

розробляти як на матеріальні предмети (продукцію, еталони, зразки речовин), так і на норми, правила, вимоги різного характеру [9].

Ототожнення поняття «стандарт» з поняттям «норма» пояснюється тим, що норма (від латинської «norma» – правило, взірєць) визначається як припис, взірєць поведінки або дії, міри заключення про що-небудь і міри оцінки, загальнообов'язкове правило. Норма виражає те, що існує або повинно існувати у всіх без винятку випадках. В законодавстві України [7; 10] допускається нехтування деяких визначених норм, що суперечить концепції правової держави.

Від слова «норма» походить термін «норматив» (від латинської –впорядкування), який трактується як економічний, технічний або інший показник норм, відповідно до яких виконується будь яка робота [11].

Вищезазначене дозволило стверджувати, що норматив – це тимчасовий показник норми, який відображає тільки достатній рівень, а стандарт – це те, до чого необхідно прагнути, тобто найвищий рівень. Крім того, існують протиріччя і в одночасному наповненні поняття «стандарт» у законодавчій базі протилежним змістом щодо його ролі у суспільному розвитку. З одного боку, соціальний стандарт – це визначальний орієнтир соціальної політики, а з іншого – величина, за допомогою якої визначається обсяг необхідних ресурсів для задоволення певного рівня забезпеченості й потреб населення.

Соціальні стандарти дають змогу реалізувати стратегічну мету сучасної цивілізованої держави – забезпечити високі стандарти життя й рівний доступ її громадян до суспільних благ і послуг. У країнах із соціально орієнтованою ринковою економікою ця мета досягається через виконання двох завдань – забезпечення високих стимулів до продуктивної праці, що створює стійку базу для самозабезпечення населення, і функціонування ефективної системи соціального захисту населення як механізму управління соціальними ризиками.

Слід зазначити, що соціальні стандарти можуть змінюватись в залежності від змін соціально-економічного розвитку держави й повинні відображати бажаний рівень життя населення, який кожна країна визначає у певний період її розвитку, а не мінімальний.

Згідно ст. 4 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [7] соціальні нормативи класифікуються за характером і за рівнем задоволення соціальних потреб. Перший критерій включає нормативи споживання (розміри споживання в натуральному вираженні за певний проміжок часу (рік, місяць, день) продуктів харчування, непродовольчих товарів поточного споживання та деяких видів послуг); нормативи забезпечення (визначена кількість наявних в особистому споживанні предметів довгострокового користування, а також забезпечення певної території мережею закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, установ, організацій соціально-культурного, побутового, транспортного обслуговування й житлово-комунальних послуг); нормативи доходу (розмір особистого доходу громадянина або сім'ї, який гарантує їм достатній рівень задоволення потреб, що обчислюється на основі визначення вартісної величини набору нормативів споживання та забезпечення).

За рівнем задоволення соціальних потреб соціальні нормативи поділяються на: нормативи раціонального споживання (рівень, що гарантує оптимальне задоволення потреб); нормативи мінімального споживання (соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг з огляду на соціальні або фізіологічні потреби); статистичні нормативи (визначаються на основі показників фактичного споживання або забезпеченості для всього населення чи його окремих соціально-демографічних груп). Основними сферами застосування державних соціальних нормативів є сфера доходів населення, соціальних послуг, житлово-комунального, транспортного обслуговування й зв'язку, охорони здоров'я, забезпечення

навчальними закладами, обслуговування закладами культури, закладами фізичної культури та спорту, побутового обслуговування, торгівлі й громадського харчування.

Слід відмітити, що в Україні розробка або перегляд видів і розмірів соціальних норм і нормативів відбувається у багатьох випадках без достатнього обґрунтування в залежності від темпів інфляції, наявних фінансових ресурсів, а також політичних міркувань, що посилює проблему бідності громадян.

Згідно діючого законодавства [7], на основі соціальних норм і нормативів встановлюються державні соціальні гарантії – мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, соціальних виплат (пенсії, соціальні допомоги тощо), які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму. Державні соціальні гарантії є обов'язковими для всіх державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності. Органи місцевого самоврядування у процесі розробки та реалізації місцевих соціально-економічних програм можуть передбачити додаткові соціальні гарантії за рахунок коштів місцевих бюджетів.

Державні соціальні гарантії і нормативи є основою для розрахунку й обґрунтування показників соціальних видатків і формування на їх основі бюджетів усіх рівнів і соціальних фондів, міжбюджетних відносин, розробки загальнодержавних і місцевих програм соціально-економічного розвитку.

Слід зазначити, що відповідно до діючого законодавства України [7] не заборонено залучення підприємствами, установами, організаціями соціально-культурного, житлово-комунального, побутового обслуговування, закладами охорони здоров'я та освіти фінансових ресурсів з додаткових джерел, що не зменшує бюджетне фінансування відповідно до нормативів.

Задля забезпечення надання державних соціальних гарантій обчислюються такі види нормативів витрат (фінансування): нормативи фінансування поточних витрат на одного жителя, а для окремих видів послуг – на одну особу, яка підлягає цьому виду обслуговування; нормативи фінансування поточних витрат на утримання мережі закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, організацій, установ соціально-культурного, житлово-комунального й побутового обслуговування; нормативи державних капітальних вкладень на будівництво закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, організацій, установ соціально-культурного, житлово-комунального та побутового обслуговування. Окремо визначаються нормативи бюджетних коштів, що спрямовуються на покриття витрат підприємств, установ і організацій соціально-культурного, житлово-комунального й побутового обслуговування, які не покриваються виплатами населення. Нормативи фінансування встановлюються під час прийняття Закону України про державний бюджет України на поточний рік, а також під час формування бюджетів фондів соціального призначення.

Прожитковий мінімум у законодавстві трактують як базовий державний соціальний стандарт «...на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти» [7; 10].

Не визиває сумнівів некоректність одночасного визначення прожиткового мінімуму як стандарту рівня життя й порога бідності. Крім того, мінімальні набори непродовольчих товарів і послуг не можуть бути стандартом.

Держава виступає в якості гаранта соціальних виплат на рівні прожиткового мінімуму, забезпечуючи соціальний захист населення, а громадяни, незважаючи на власний статус у суспільстві, мають право на мінімальний набір соціально значущих благ і послуг. Таким чином, державні соціальні гарантії – це система обов'язків держави перед своїми громадянами стосовно задоволення їхніх основних соціальних потреб на

рівні «...достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів і ...послуг». Але визначений на сучасному етапі у нормативно-правових актах мінімальний набір соціально значущих благ і послуг нездатний задовольнити реальний мінімум потреб індивіда, щоб забезпечити нормальне функціонування організму й зберегти здоров'я, він лише дає змогу не допустити фізичного знищення людини. Така ситуація потребує перегляду та наукового обґрунтування системи соціальних норм і нормативів.

У світовій практиці існує декілька методів визначення прожиткового мінімуму: статистичний (встановлюється на рівні 10–20 % доходів найменш забезпечених громадян держави, застосовується у країнах з високим рівнем доходів громадян); суб'єктивний або соціологічний (базується на даних соціологічних опитувань про необхідний мінімальний дохід, не враховує економічні можливості країни, але відображає справжні потреби людей); ресурсний (визначається в залежності від економічної можливості країни забезпечувати прожитковий мінімум на певному рівні і застосовується у країнах з розвинутою економікою); відносний (застосовується у розвинутих країнах, базується на визначенні медіанного доходу); комбінований (поєднання кількох перелічених методів в різних пропорціях); нормативний (встановлення вартісної величини прожиткового мінімуму через мінімальний споживчий кошик), який найчастіше застосовується на практиці, в тому числі і в Україні.

Прожитковий мінімум розраховується, виходячи з наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів і наборів послуг, схвалених експертною комісією з проведення науково-громадської експертизи цих наборів на принципах соціального партнерства й визначених Постановою Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2016 року № 780 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів і наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення», тобто основою формування прожиткового мінімуму є «споживчий кошик». Встановлений рівень прожиткового мінімуму повинен забезпечити фізіологічний (вартісне вираження матеріальних цінностей, необхідних для існування людини) й соціальний (певний набір духовних і соціальних цінностей мінімально прийняттого рівня життя) мінімуми.

В Україні головною частиною мінімального споживчого кошика є набір продуктів харчування в розрахунку на одну особу на місяць. При формуванні набору продуктів харчування, достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, враховується хімічний склад і енергетична цінність продуктів харчування, а також нормативи фізіологічних потреб, що рекомендовані Всесвітньою організацією охорони здоров'я. Цей набір розрахований на основі норм споживання продуктів харчування для різних категорій населення, розроблених науково-дослідним інститутом харчування Міністерства охорони здоров'я України на базі методичних розробок щодо фізіологічних потреб, здійснених Ленінградським інститутом гігієни праці ще у 1990 році.

Слід зазначити, що високий рівень витрат сукупного доходу домогосподарства на продукти харчування обмежує забезпечення реалізації фундаментальних прав на гідне життя, житло, освіту, охорону здоров'я, на розвиток тощо.

Динаміка державних соціальних гарантій і прожиткового мінімуму в Україні у розрахунку на місяць на одну особу й для основних соціально-демографічних груп населення представлена в табл. 1. Не зважаючи на те, що прожитковий мінімум має стійку тенденцію до збільшення, він не дозволяє забезпечити первинні або фізіологічні потреби людини в повному обсязі.

Таблиця 1. Державні соціальні гарантії та прожитковий мінімум для різних категорій населення в Україні за 2000-2020 роки, грн.

Роки/ Показники	Прожитковий мінімум на місяць							Темпи приросту, %							Соціальні гарантії			Темпи приросту, %		
	на одну особу	для дітей віком до 6 років	для дітей віком від 6 до 18 років	для працездатних осіб	для осіб, які втратили працездатність	на одну особу	для дітей віком до 6 років	для дітей віком від 6 до 18 років	для працездатних осіб	для осіб, які втрачили працездатність	мінімальна заробітна плата	мінімальна пенсія за віком	мінімальна заробітна плата	мінімальна пенсія за віком	мінімальна заробітна плата	мінімальна пенсія за віком				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16					
2000	1.01											74		-						
	1.04	270,10	240,71	297,29	287,63	216,56	-	-	-	-	-	90	24,90	21,62	-					
	1.07																			
2001	1.01	311,3	276,48	345,66	331,05	248,77	15,25	14,86	16,27	15,09	14,87	118	39	31,11	56,63					
	1.01											140	43	18,64	10,26					
	1.07											165	47,30	17,86	10					
2003	1.01	342	307	384	365	268	9,86	11,04	11,09	10,25	7,73	185		12,12						
	1.12											205	50	10,81	5,71					
	1.01	362,23	324,49	404,79	386,73	284,69	5,91	5,70	5,41	5,95	6,22	237	74,54	15,61	49,08					
2004	1.01																			
	1.04	423	376	468	453	332	16,77	15,87	15,61	17,13	16,61	262		10,54						
	1.07											290	332	10,69	345,39					
2005	1.01																			
	1.04	453	400	514	483	350	7,09	6,38	9,83	6,62	5,41	350	350	5,42	5,42					
	1.07											350	359	5,42	2,57					
2006	1.10	472	418	536	505	366	1,50	1,95	1,70	1,81	1,95	375	366	7,14	1,95					
	1.01	492	434	558	525	380	4,24	3,83	4,10	3,96	3,85	400	380	6,67	3,85					
	1.04	525	463	595	561	406	6,70	6,68	6,63	6,86	6,84	420	410,06	5,00	7,91					
2007	1.10	532	470	604	568	411	1,33	1,51	1,51	1,25	1,23	460	415,11	9,52	1,23					
	1.01	592	528	663	633	470	11,28	12,34	9,77	11,44	14,35	515	470	11,96	13,23					
	1.04	605	538	678	647	481	2,19	1,89	2,26	2,21	2,34	525	481	1,94	2,34					
2008	1.07	607	540	680	649	482	0,33	0,37	0,29	0,31	0,20			1,94						
	1.10	626	557	701	669	498	3,13	3,15	3,08	3,08	3,32	545	544	3,80	13,09					
	1.01											605		11,00						
2009	1.11	701	632	776	744	573	11,98	13,46	10,69	11,21	15,06	744	573	22,97	5,33					

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
2010	1.01	825	755	901	869	695	17,69	19,46	16,10	16,80	21,29	869	695	16,80	21,29
	1.04	839	767	917	884	706	1,69	1,59	1,77	1,73	1,58	884	706	1,73	1,58
	1.07	843	771	921	888	709	0,47	0,52	0,44	0,45	0,42	888	709	0,45	0,43
	1.10	861	787	941	907	723	2,13	2,07	2,17	2,14	1,97	907	723	2,14	2,13
2011	1.12	875	799	957	922	734	1,62	1,52	1,70	1,65	1,52	922	734	1,65	1,65
	1.12	894	816	977	941	750	2,17	2,13	2,09	2,06	2,18	941	750	2,06	2,18
	1.04	911	832	997	960	764	1,90	1,96	2,05	2,02	1,87	960	764	2,02	2,02
	1.10	934	853	1022	985	784	2,52	2,52	2,51	2,60	2,62	985	784	2,60	2,60
	1.12	953	870	1042	1004	800	2,03	1,99	1,96	1,93	2,04	1004	800	1,93	2,04
	1.01	1017	893	1112	1073	822	6,17	2,64	6,72	6,87	2,75	1073	822	6,87	2,75
2012	1.04	1037	911	1134	1094	838	1,96	2,02	1,98	1,96	1,95	1094	838	1,96	1,94
	1.07	1044	917	1144	1102	844	0,67	0,66	0,88	0,73	0,72	1102	844	0,73	0,71
	1.10	1060	930	1161	1118	856	1,53	1,42	1,49	1,45	1,42	1118	856	1,45	1,42
	1.12	1095	961	1197	1134	884	3,30	3,33	3,10	1,43	3,27	1134	884	1,43	3,27
2013	1.01	1108	972	1210	1147	894	1,18	1,14	1,09	1,15	1,13	1147	894	1,14	1,13
	1.12														
2014		1176	1032	1286	1218	949	6,13	6,17	6,28	6,19	6,15	1218	949	6,19	6,15
2015	1.01														
	1.12	1330	1167	1455	1378	1074	13,09	13,08	13,14	13,14	13,17	1378	1074	13,13	13,17
2016	1.01														
	1.05	1399	1228	1531	1450	1130	5,18	5,23	5,22	5,22	5,21	1450	1130	5,22	5,21
	1.12	1496	1313	1637	1600	1208	6,93	6,92	6,92	10,34	6,90	1600	1247	10,34	10,35
	1.01	1544	1355	1689	1600	1247	3,20	3,20	3,18	0,00	3,23				
2017	1.05	1624	1426	1777	1684	1312	5,18	5,24	5,21	5,25	5,21	3200	1312	100	5,21
	1.12												1373		4,65
	1.01	1700	1492	1860	1762	1373	4,68	4,63	4,67	4,63	4,65				
2018	1.01														
	1.07	1777	1559	1944	1841	1435	4,53	4,49	4,52	4,48	4,52	3723	1452	16,34	5,75
2019	1.12	1853	1626	2027	1921	1497	4,27	4,30	4,27	4,35	4,32		1497		3,09
	1.01														
	1.07	1936	1699	2018	2007	1564	4,47	4,49	-0,44	4,47	4,47	4173	1564	12,08	4,47
2020	1.12	2027	1779	2218	2102	1638	4,70	4,70	9,91	4,73	4,73		1638		4,73
	1.01														
2020	1.07	2118	1859	2318	2197	1712	4,49	4,50	4,50	4,52	4,52	4723	1712	13,18	4,52
	1.12	2189	1921	2395	2270	1769	3,35	3,33	3,32	3,32	3,33		1769		3,33
2020/2000, %		810,44	798,06	805,61	789,21	816,86	-	-	-	-	-	6382,43	7104,42	-	-

Джерело: побудовано на матеріалах [12]

Вартісне вираження прожиткового мінімуму не враховує вартість лікування, не містить необхідних витрат на оренду, будівництво чи купівлю житла, на освіту, оздоровлення, утримання дітей у дошкільних навчальних закладах, Інтернет, що призводить до зниження добробуту громадян.

Крім того, розрахунок загального показника прожиткового мінімуму в Україні не враховує регіональні відмінності цін на продовольчі, непродовольчі товари та послуги. Найбільший розмір прожиткового мінімуму встановлюється для дітей віком від 6 до 18 років, найменший – для осіб, що втратили працездатність. Стрімке зростання прожиткового мінімуму зафіксовано у 2005, 2010, 2015–2016 роках.

Важливе значення має співвідношення темпів зростання прожиткового мінімуму й індексу споживчих цін. Перевищення темпів зростання індексу споживчих цін над темпами зростання прожиткового мінімуму негативно впливає на рівень життя населення, особливо малозабезпеченого. Розмір прожиткового мінімуму має враховувати зміни у структурі споживання, випереджати зростання цін і інфляцію та поступово збільшуватись. Динаміка співвідношення темпів зростання прожиткового мінімуму й індексу споживчих цін представлена в табл. 2.

Таблиця 2. Співвідношення темпів зростання прожиткового мінімуму й індексу споживчих цін

Роки	Індекс споживчих цін, %	Темпи зростання прожиткового мінімуму, %	Відхилення (+,-), %
2001	112,00	115,25	+3,25
2002	100,80	109,86	+9,06
2003	105,20	100	-5,20
2004	109,00	105,92	-3,08
2005	113,50	116,80	+3,3
2006	109,10	109,51	+0,41
2007	112,80	111,30	-1,50
2008	125,20	117,70	-7,50
2009	115,90	115,40	-0,50
2010	109,40	121,00	+11,60
2011	108,00	108,80	+0,80
2012	100,60	113,80	+13,20
2013	99,70	114,00	+14,30
2014	112,10	108,10	-4,00
2015	148,70	106,10	-42,60
2016	113,90	112,40	-1,50
2017	114,40	115,22	+0,82
2018	110,90	109,49	-1,41

Джерело: побудовано на матеріалах [12; 13]

За результатами табл. 2 видно, що протягом 2000-2018 років темпи зростання прожиткового мінімуму не завжди випереджали темпи зростання індексу споживчих цін, що негативно вплинуло на рівень життя населення. Через заморожування розмірів прожиткового мінімуму протягом 2014 року, зазначений показник у 2015 році втратив більше 40 % своєї вартості в реальному вираженні. Відбулась девальвація заробітних плат, пенсій і інших соціальних виплат. Крім того, відбулось скорочення, призупинення й замороження індексації для багатьох інших видів допомог, що мало негативні наслідки для всіх домогосподарств, особливо домогосподарств з низьким рівнем доходу. Така ситуація була спричинена продовженням і поглибленням економічної кризи, конфліктом на сході України, а також підвищенням цін на енергоносії, що призвело до збільшення рівня інфляції с одночасним зростанням нерівності та бідності.

Індексація дає можливість частково або повністю відшкодувати подорожчання споживчих товарів і послуг. Згідно законодавства України [14] індексація повинна

проводиться у випадку перевищення величини індексу споживчих цін порогу індексації, який встановлюється у розмірі 103 %.

Особливої уваги заслуговує забезпечення державної соціальної гарантії – мінімальної заробітної плати, рівень якої за законодавством України має бути не нижчим ніж розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Слід зазначити, що певний період часу в Україні мінімальна заробітна плата не була спроможна задовольнити навіть мінімальні життєві потреби працюючих і провокувала низькооплачувану експлуатацію робочої сили (табл. 3).

Таблиця 3. Динаміка співвідношень державних соціальних гарантій і середньомісячної номінальної заробітної плати в Україні за 2000–2019 роки

Роки/ Показники		Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	Мінімальна заробітна плата, грн	Індекс Кейтса, %	Співвідношення мінімального та середньомісячного номінального розміру заробітної плати, рази	Прожитковий мінімум для працездатних осіб, грн	Співвідношення середньомісячної номінальної заробітної плати та прожиткового мінімуму для працездатних осіб, рази	Частка мінімальної заробітної плати у прожитковому мінімуму для працездатних осіб, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2000	1.01	230,0	74,00	32,17	3,11	287,63	0,80	25,72
	1.04		90,00	39,13	2,56			31,29
	1.07		118	51,30	1,95			41,02
2001	1.01	311,0	140	37,94	2,64	331,05	0,94	35,64
2002	1.01	376,0	140	37,23	2,69	365	1,03	38,35
	1.07		165	43,88	2,28			45,20
2003	1.01	462,00	185	40,04	2,50	386,73	1,27	50,68
	1.12		205	44,37	2,25			56,16
2004	1.01	590,00	237	34,75	2,88	453	1,53	53,00
	1.09		205	40,17	2,49			61,28
2005	1.01	806,0	262	32,51	3,08	483	1,78	57,83
	1.04		290	35,98	2,78			64,04
	1.07		310	38,46	2,60			68,43
	1.09		332	41,19	2,43			73,28
2006	1.01	1041,0	350	33,62	2,97	496	2,16	72,46
	1.04		375	36,02	2,78	505	2,10	70,56
	1.10		400	29,61	3,38	525	2,06	74,25
2007	1.01	1351,0	420	23,26	3,22	561	2,57	76,19
	1.04		460	25,47	2,94	568	2,41	74,86
	1.10		515	28,51	2,60	633	2,38	80,98
2008	1.01	1806,0	525	29,06	3,51	647	2,85	81,35
	1.04		545	30,18	3,31	649	2,79	81,14
	1.07		525	29,06	3,44	669	2,78	80,89
	1.10		605	31,74	3,15	744	2,70	81,46
2009	1.01	1906,0	605	31,74	3,15	744	2,85	90,43
	1.11		744	39,03	2,56	869	2,56	100,00
2010	1.01	2239,0	869	38,81	2,58	884	2,58	100,00
	1.04		884	33,57	2,53	884	2,53	100,00
	1.07		888	33,73	2,52	888	2,52	100,00
	1.10		907	34,45	2,47	907	2,47	100,00
	1.12		922	35,02	2,43	922	2,43	100,00
2011	1.12	2633,0	941	35,74	2,80	960	2,80	100,00
	1.04		960	31,73	2,74	960	2,74	100,00

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2011	1.10	2633,0	985	32,55	2,67	985	2,67	100,00
	1.12		1004	33,18	2,62	1004	2,62	100,00
2012	1.01	3026,0	1073	35,46	2,82	1073	2,82	100,00
	1.04		1094	33,51	2,77	1094	2,77	100,00
	1.07		1102	33,75	2,75	1102,0	2,75	100,00
	1.10		1118	16,58	2,71	1118,0	2,71	100,00
2013	1.01	3265,0	1134	10,37	2,67	1134,0	2,67	100,00
	1.12		1147	35,13	2,85	1147,0	2,85	100,00
2014		3480,0	1218	37,30	2,68	1218,0	2,68	100,00
				35,00	2,86		2,86	
2015	1.01	4195,0	1378	29,03	3,44	1378,0	3,44	100,00
	1.12			32,85	3,04		3,76	
2016	1.01	5183,0	1450	27,98	3,57	1450,0	3,57	100,00
	1.05		1600	30,87	3,24	1600,0	3,24	100,00
	1.12		1600,0	30,87	3,24	1600,0	3,24	100,00
2017	1.01	7104,0	3200	45,05	2,22	1600,0	4,44	200,00
	1.05					1684,0	4,22	190,02
	1.12					1762,0	4,03	181,61
2018	1.01	8165,0	3723	45,60	2,19	1841,0	4,63	211,29
	1.07					1841,0	4,44	202,23
	1.12					1921,0	4,25	193,81
2019	1.01	-	4173	-	-	1921,0	-	217,23
	1.07			-	-	2007,0	-	207,92
	1.12			-	-	2102,0	-	198,53

Джерело: побудовано на матеріалах [12]

Мінімальний розмір заробітної плати суттєво відставав від розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи. На початку 2002 року частка мінімальної заробітної плати у прожитковому мінімумі становила лише близько 40 %, у 2003–2005 роках – перевищила 50 %, а після 2006 року – склала більше 70 %.

Скорочення розриву між мінімальною заробітною платою й прожитковим мінімумом для працездатної особи мало суттєвий позитивний вплив на підвищення рівня життя населення та зменшення ступеня диференціації доходів. Лише у 2009 році відбулось зрівняння розмірів мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму для працездатних осіб, що вважалось на той час прогресивним кроком, але до 2017 року така ситуація відображала політику дешевої робочої сили. Наприкінці 2017 року мінімальна заробітна плата перевищила розмір прожиткового мінімуму для працездатної особи в 1,82 разів, у 2018 році – в 1,94 разів, у 2019 році – в 1,96 разів. У розвинутих країнах мінімальна заробітна плата перевищує прожитковий мінімум у 2-2,5 разів. Разом з тим, вона регулярно коригується для збереження стабільності її відношення до середньої заробітної плати.

Щорічне підвищення заробітної плати випереджає зростання мінімальної заробітної плати, а індекс Кейтця (відношення мінімальної заробітної плати до середньої) в Україні не відповідає рекомендованому Міжнародною організацією праці й Світовим банком показнику у діапазоні 50-60 % та до 2017 року мав тенденцію до зниження. Прийнятний величина індексу Кейтця зафіксована у 2000 році – 51,3 %

Таким чином, в основу реалізації соціальної політики й розробки окремих державних програм покладено соціальні мінімуми, а не соціальні стандарти. Деякі науковці вживають термін «мінімальні соціальні стандарти», що, на нашу думку, неприйнятно, оскільки це суперечить поняттю «стандарт». У міжнародній практиці до соціальних стандартів гідного рівня життя належать такі показники (табл. 4).

Таблиця 4. Європейські соціальні стандарти рівня життя

Показники	Значення
Тривалість життя	від 25 р. min до 85 р. max
Грамотність населення	100 %
Середня тривалість навчання	15 років
Реальний ВВП на душу населення (у купівельній спроможності, до \$ США)	від 200 min до 40000 max
Сумарний коефіцієнт народжуваності (середня кількість дітей, народжених жінкою у фертильному віці від 20 до 45 років)	2,14–2,15
Коефіцієнт старіння населення (частка населення, старшого за 65 років, у загальній чисельності населення)	7 %
Співвідношення 10 % найбагатших до 10 % найбідніших	10:1
Частка населення, що проживає за межею бідності	10 %
Співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати	1:3
Мінімальний рівень погодинної заробітної плати	3 \$ США
Рівень безробіття (з урахуванням прихованого)	8-10 %
Кількість правопорушень на 100 тис. населення	до 5 тис.
Рівень депопуляції (кількість народжених до кількості померлих)	50:50
Кількість психічних патологій на 100 тис. населення	до 284 од.

Висновки та перспективи подальших розвідок

В процесі узгодження міри споживання населенням сукупності життєвих благ між державою й суспільством закладаються основи функціонування системи державних соціальних стандартів і гарантій, які формуються в залежності від рівня розвитку економіки, історичних традицій, типів соціально-економічної системи, моделі перерозподілу валового внутрішнього продукту.

Недостатня дієвість механізму реалізації державних стандартів і гарантій соціального розвитку спричинена обмеженістю фінансового забезпечення, а також існуючими проблемами сутнісно-змістовної характеристики базових понять, вирішення яких дасть змогу упорядкувати вживані терміни й підвищить якість функціонування системи державних соціальних стандартів і гарантій.

Для забезпечення ефективного використання прожиткового мінімуму необхідно постійно переглядати структуру нормативів для розрахунку складових його компонентів, оновлювати набори товарів і послуг з урахуванням реальних сучасних умов життєдіяльності всіх категорій населення, коригувати відповідно до фактичних витрат населення співвідношення продовольчих, непродовольчих товарів і послуг відповідно до реальних показників витрат з урахуванням потреб нормального відтворення людини, враховувати динаміку зміни середнього розміру сім'ї за відповідний період.

Список літератури

1. Баранник Л. Б. Розроблення соціальних стандартів і фінансових нормативів бюджетної забезпеченості. *Наукові праці НДФІ*. 2013. № 1(62). С. 47–59.
2. Безтелесна Л. І., Пивоварчук Л. В. Інституційне забезпечення реалізації соціальних гарантій держави: монографія. Київ : Кондор-Видавництво, 2017. 196 с.
3. Горин В. Соціальні гарантії в системі соціальної безпеки держави: теоретико-методологічний аспект. *Світ фінансів*. 2013. № 2. С. 69–80.
4. Грановська І. В. Соціальні стандарти та фінансові нормативи бюджетної забезпеченості. *Наукові праці НДФІ*. 2013. № 3(64). С. 60–68.
5. Латік В. В., Муциніна В. В. Соціальні стандарти та соціальні гарантії : теоретичні аспекти, проблеми, світовий досвід: монографія. К. : ЦПСД, 2007. 320 с.
6. Лопушняк Г. С. Державна соціальна політики як передумова економічного розвитку України : монографія. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 372 с.

7. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>.
8. Большой энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова. М. : Норинт, 2001. 1456 с.
9. Советский энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова, С. М. Ковалева. М. : Сов. Энциклопедия, 1979. С. 1275.
10. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 р. № 966-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14>
11. Словник іншомовних слів URL: <https://www.jnsm.com.ua/sis/index.shtml>.
12. Статистичний щорічник України Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. Україна у цифрах і фактах. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
14. Про індексацію грошових доходів населення : Закон України від 03.07.1991 р. № 1282-XII URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1282-12>

References

1. Barannyk, L. B. (2013) «Development of social standards and financial standards of budget security». *Naukovi pratsi NDFI*. Issue 1(62). pp. 47–59.
2. Beztelesna L. I., Pyvovarchuk L. V. (2017) *Instytutsijne zabezpechennia realizatsii sotsial'nykh harantij derzhavy*. [Institutional support for the implementation of social guarantees of the state]. Kondor-Vydavnytstvo. Kyiv. Ukraine.
3. Horyn, V. (2013) «Social guarantees in the system of social security of the state: theoretical and methodological aspect». *Svit finansiv*. Issue 2. pp. 69–80.
4. Hranovs'ka, I. V. (2013) «Social standards and financial standards of budget security». *Naukovi pratsi NDFI*. Issue 3(64). pp. 60–68.
5. Latik, V. V., Muschynina V. V. (2007) *Sotsial'ni standarty ta sotsial'ni harantii: teoretychni aspekty, problemy, svitovyj dosvid*. [Social standards and social guarantees: theoretical aspects, problems, world experience]. TsPSD. Kyiv. Ukraine.
6. Lopushniak, H. S. (2011) *Derzhavna sotsial'na polityky iak peredumova ekonomichnoho rozvytku Ukrainy*. [State social policy as a prerequisite for economic development of Ukraine]. LRIDU NADU. Lviv. Ukraine.
7. Pro derzhavni sotsial'ni standarty ta derzhavni sotsial'ni harantii. Zakon Ukrainy (2000). [About state social standards and state social guarantees]. No. 2017-III dated October 05, 2000. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>.
8. *Bol'shoj jenciklopedicheskij slovar'*. [Large encyclopedic dictionary]. (2001). In Prokhorova, A. M. (ed.). Norynt. Moscow. Russia.
9. *Covetskij jenciklopedicheskij slovar'*. [Soviet encyclopedic dictionary] (1979). Prohorova, A. M., Kovaleva, S. M. (ed.). Sov. Jenciklopedij. Moscow. Russia.
10. Pro prozhytkovyj minimum. Zakon Ukrainy (1999) [About the subsistence level] No. 966-XIV dated July 15, 1999. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14>
11. Dictionary of foreign words. Available at: <https://www.jnsm.com.ua/sis/index.shtml>.
12. Statistical Yearbook of Ukraine Official website of the State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. Ukraine in numbers and facts. Official website of the State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
14. Pro indeksatsiiu hroshovykh dokhodiv naseleennia. Zakon Ukrainy (1991). [About indexation of monetary incomes of the population]. No. 1282-XII dated July 03, 1991. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1282-12>

Стаття надійшла до редакції 01.10.2019 р.